

MAGDALENA CZUB

*Institut Badań Edukacyjnych
w Warszawie*

KAROLINA APPELT

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

WCZESNA EDUKACJA I OPIEKA NAD MAŁYM DZIECKIEM JAKO WYZWANIE DLA SYSTEMU EDUKACJI

ABSTRACT. Czub Magdalena, Appelt Karolina, *Wczesna edukacja i opieka nad małym dzieckiem jako wyzwanie dla systemu edukacji* [Early childhood education and care: a challenge for the educational system]. Studia Edukacyjne nr 27, 2013, Poznań 2013, pp. 113-128. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-2691-8. ISSN 1233-6688

This paper addresses the problem of supporting the development of infants and young children in the context of the challenges posed by the organization of the state system. Considering the importance of the first years of life for future development, current social policy and education in Europe and around the world puts a strong emphasis on systemic and integrated approach to early childhood education and care, based on scientific evidence justifying the selection of a specific social and educational solutions. The implementation of this idea requires both the definition of the most important aspects of the development, requiring special support in the early stages of child development and system design early care and education with regard to the resulting knowledge. The following analysis is an attempt to identify the most important factors and social conditions indispensable to fulfill both the universal and the individual needs of the child in the context of the challenges they pose for organizers of the system of early childhood education and care.

Key words: infancy, early childhood, care, education, early childhood education and care system

Wprowadzenie

Coraz częściej przyjmuje się pogląd, że edukacja to proces rozpoczynający się od początku życia i trwający do jego końca. Podkreśla się przy tym, jako szczególnie ważne, pierwsze etapy edukacji, dotyczące dzieci od urodzenia do trzeciego roku życia, i później – do momentu rozpoczęcia nauki w szkole. Uznając wagę wczesnego uczenia się, podkreśla się konieczność

podjęcia problemu zdefiniowania pojęcia „edukacja” w odniesieniu do niemowlęcia i małego dziecka, a co za tym idzie – określenia najważniejszych potrzeb w pierwszym okresie życia i warunków środowiskowych koniecznych do ich zaspokojenia. Stanowi to poważne wyzwanie dla systemu edukacji i opieki nad dzieckiem i rodziną.

Obecna polityka społeczna oraz edukacyjna w Europie i na świecie kładzie silny nacisk na systemowe, zintegrowane podejście do wczesnej opieki i edukacji, oparte na rzetelnych wynikach badań naukowych uzasadniających wybór konkretnych rozwiązań społecznych i edukacyjnych¹. Nadal jednak trwają próby zdefiniowania najlepszych metod wspierania rozwoju dzieci w taki sposób, aby zapewnić im optymalny start szkolny i przyszłe efektywne oraz osobiście satysfakcjonujące funkcjonowanie w społeczeństwie. Badania longitudinalne prowadzone w tym obszarze nie dostarczają jednoznacznych odpowiedzi. Z jednej strony istnieją dowody na skuteczność oddziaływań edukacyjnych we wczesnym okresie życia², z drugiej jednak wyniki wieloletnich badań podważają przekonanie o wysokiej efektywności niektórych form wczesnej edukacji³. Jeszcze inne badania dostarczają dowodów na kluczowy wpływ wczesnych doświadczeń, związanych z jakością opieki, na przebieg kolejnych etapów rozwoju⁴.

Wydaje się więc, iż prowadzenie dyskusji dotyczącej najlepszej formy wspierania wczesnego rozwoju dziecka, opierające ją na opozycji „opieka czy edukacja” jest błędem. Pierwsze lata życia to okres, w którym obydwa te procesy są nierozzerwalnie związane i większość doświadczeń wynikających z opieki nad dzieckiem ma równocześnie walor edukacyjny, a podstawą doświadczeń edukacyjnych jest dająca poczucie bezpieczeństwa relacja z opiekunem, czyli właściwa opieka. Proponujemy więc podjęcie rozważań nad problemem optymalnego wspierania rozwoju małego dziecka w taki sposób, aby skoncentrować się raczej na analizie czynników wpływających na przygotowanie dziecka do wyzwań stających przed nim w kolejnych etapach życia.

Poniższa analiza jest próbą określenia najważniejszych, koniecznych do uwzględnienia prawidłowości wczesnego rozwoju oraz uwarunkowań społecznych w kontekście wyzwań, jakie stawiają one przed

---

¹ A.I. Brzezińska, M. Czub, *Wczesna opieka i edukacja dzieci w Polsce w kontekście europejskim*, Polityka Społeczna, 2012, 1; numer tematyczny – *Polityka edukacyjna: wyzwania i szanse*, s. 15-19.

² C.R. Belfield et al., *The High/Scope Perry Preschool Program. Cost-benefit analysis using data from age-40 followup*, *The Journal of Human Resources*, 2006, 41 (1), p. 162-190.

³ M. Puma et al., *Third Grade Follow-up to the Head Start Impact Study Final Report*, OPRE Report 2012-45, Washington DC 2012.

⁴ L.A. Sroufe et al., *The Development of the Person. The Minnesota Study of Risk and Adaptation from Birth to Adulthood*, New York 2005.

organizatorami systemu wczesnej opieki i edukacji tak, aby zaspokajał on zarówno uniwersalne, jak i indywidualne, w tym specjalne, potrzeby rozwojowe dziecka.

Pierwsze lata życia – podstawa dalszego rozwoju

Okres niemowlęstwa i wczesnego dzieciństwa to czas, w którym następują niezwykle dynamiczne zmiany w każdej sferze funkcjonowania. Dziecko rozwija się fizycznie, emocjonalnie, społecznie i poznawczo. Przychodzi na świat wyposażone w niezbędne do przebiegu dalszego rozwoju mechanizmy oraz zdolności i w ciągu pierwszych lat życia za ich pomocą osiąga podstawowy poziom kompetencji, umożliwiający mu samodzielne funkcjonowanie i zaspokajanie swoich potrzeb. W tym okresie każde doświadczenie dziecka jest doświadczeniem, które można nazwać edukacyjnym. Dzięki relacjom z opiekunami i kontaktom z otoczeniem dziecko tworzy reprezentacje siebie, innych ludzi i otaczającego je świata⁵. Jednakże, aby było to możliwe, konieczny jest aktywny udział otoczenia społecznego – głównie bliskich osób dorosłych zaspokajających potrzeby zarówno te związane z socjalizacją, jak i te związane z emancypacją⁶. Wymaga to od otoczenia wrażliwości w odczytywaniu i interpretacji potrzeb dziecka, gotowości do odpowiadania na nie i zdolności do nawiązania bliskiej relacji. Niemowlę wyposażone jest w wiele mechanizmów służących sygnalizowaniu zarówno samych potrzeb, jak i tego, czy sposób ich zaspokajania przez najbliższe mu osoby jest właściwy i skuteczny. Kluczową rolą opiekuna jest bowiem w tym wczesnym okresie życia rozpoznawanie płynących od dziecka sygnałów i adekwatne reagowanie na nie. Można zatem powiedzieć, że warunkiem koniecznym do prawidłowego rozwoju w każdej ze sfer – fizycznej, poznawczej, emocjonalnej – jest prawidłowy rozwój społeczny. W tym okresie zdobywanie informacji o świecie i nabywanie nowych kompetencji, a przede wszystkim wytworzenie i utrwalenie zdolności do szeroko pojętego uczenia się, odbywa się w oparciu o poczucie bezpieczeństwa w bliskich relacjach z innymi ludźmi.

Zarówno teoria psychologiczna, jak i wyniki badań wskazują na niezwykle ważne znaczenie wczesnych doświadczeń, związanych z opieką, dla

---

⁵ I. Bretherton, K. Munholland, *Internal Working Models in Attachment Relationships: A Construct Revisited*, [in:] *Handbook of attachment. Theory, research and clinical application*, eds J. Cassidy, Ph.R. Shaver, New York 1999, p. 89-115.

⁶ R. Rorty, *Edukacja i wyzwanie postnowoczesności*, [w:] *Spory o edukację. Dylematy i kontrowersje we współczesnych pedagogiach*, red. Z. Kwieciński, L. Witkowski, Warszawa – Toruń 1993, s. 96-102.

dalszego funkcjonowania człowieka we wszystkich obszarach w kolejnych okresach życia⁷. Opierając się na współczesnej wiedzy na temat procesu kształtowania się przywiązania i jego znaczenia dla dalszego rozwoju dziecka, można postawić tezę, że jakość przywiązania i wynikające z tego konsekwencje dla rozwoju emocjonalnego człowieka w poważny sposób wpływają na jego późniejsze funkcjonowanie emocjonalne i społeczne⁸, a także poznawcze i językowe⁹, na karierę szkolną i zawodową. W literaturze przedmiotu istnieje wiele doniesień wspierających tezę, iż sposób sprawowania opieki w okresie wczesnego dzieciństwa, w szczególności wrażliwość macierzyńska¹⁰ oraz style sprawowania rodzicielskiej kontroli, związane są z poziomem wykonywania zadań wymagających rozwiązywania problemów, poziomem osiągnięć szkolnych i adaptacji społeczno-emocjonalnej oraz z typem wzorców motywacyjnych¹¹.

Wspieranie rozwoju – opieka i edukacja

Odwołując się do prowadzonych od prawie trzydziestu lat badań, w ramach teorii samostanowienia (*self-determination theory*), opracowanej przez R. Ryana i E. Deci'ego¹², można uznać, że jednym z kluczowych zasobów człowieka w radzeniu sobie z różnego rodzaju wyzwaniami są kompetencje osobiste, które stanowią rezultat zaspokojenia kilku podstawowych i niezwykłych potrzeb psychicznych człowieka. Według autorów teorii samostanowienia, wykształcenie i wspieranie dalszego rozwoju zdolności do działania opartego na trwałej, autonomicznej, wewnętrznej motywacji, której towarzyszy osobiste zaangażowanie, kreatywność i produktywność w działaniu, a także dobre samopoczucie i zdrowie psychiczne, w znacznej mierze uwarunkowane jest zaspokojeniem trzech podstawowych potrzeb psychicznych. Ryan i Deci definiują je jako potrzebę związków z innymi

⁷ M. Czub, *Znaczenie wczesnych więzi społecznych dla emocjonalnego rozwoju dziecka*, Forum Oświatowe, 2003, 2 (29), s. 31-49; tejże, *Wiek niemowlęcy. Jak rozpoznać potencjał dziecka?* [w:] *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, red. A.I. Brzezińska, Gdańsk 2005, s. 41-66.

⁸ A.I. Brzezińska, K. Appelt, B. Ziółkowska, *Psychologia rozwoju człowieka*, [w:] *Psychologia: Podręcznik akademicki*, tom 2, red. J. Strelau, D. Doliński, Gdańsk 2010, s. 95-292.

⁹ H.R. Shaffer, *Psychologia dziecka*, Warszawa 2005.

¹⁰ M. Ainsworth et al., *Patterns of attachment*, New Jersey 1978.

¹¹ P. Salonen, J. Leola, M. Vauras, *Scaffolding interaction in parent-child dyads: multimodal analysis of parental scaffolding with task and non-task oriented children*, European Journal of Psychology of Education, 2007, 22 (1), p. 77-96.

¹² R.M. Ryan, E.L. Deci, *Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being*, American Psychologist, 2000, 55.

ludźmi (*relatedness*), potrzebę autonomii i potrzebę kompetencji. Autorzy podkreślają, iż zaspokojenie ich wzajemnie się uzupełnia, a warunkiem prawidłowego funkcjonowania człowieka jest zaspokajanie wszystkich tych potrzeb. Tworzą one swoistą triadę, stanowiącą fundament zrównoważonego rozwoju, realizującego tak osobiste aspiracje i plany, jak też spełniającego oczekiwania i standardy społeczne. Zaspokojenie ich wiąże się z dobrej jakości opieką i wychowaniem dziecka, a ich charakter wskazuje na pożądaný rodzaj i obszar aktywności dorosłego, chcącego wspierać rozwój dziecka (por. tab. 1).

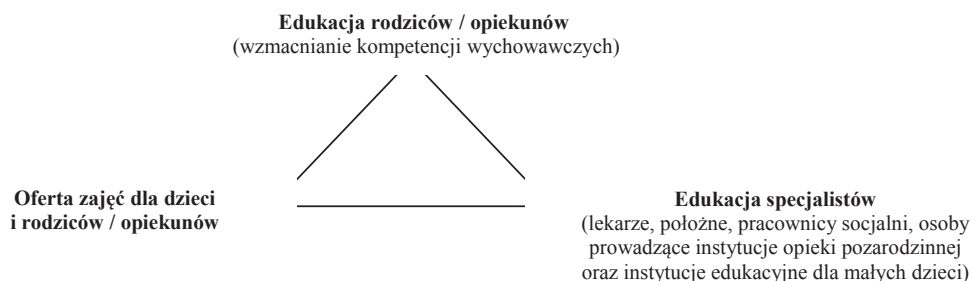
Tabela 1

Podstawowe potrzeby dziecka a wspieranie jego rozwoju

Okres życia	Wiek niemowlęcy	Wiek poniemowlęcy	Wiek przedszkolny
Wiek	0-1 rok życia	2-3 rok życia	4-6/7 rok życia
Dominująca potrzeba	relacja (przywiązanie)	autonomia	kompetencja
Oddziaływania otoczenia	opieka > edukacja	opieka i edukacja	opieka < edukacja
Kluczowe czynniki wspierające rozwój	<ul style="list-style-type: none"> wrażliwość opiekuna jakość kontaktu z opiekunem 	<ul style="list-style-type: none"> kompetencje społeczno-emocjonalne opiekuna zróżnicowanie środowiskowe 	<ul style="list-style-type: none"> kompetencje poznawcze i emocjonalne opiekuna jakość oferty wczesnej edukacji
Kluczowe czynniki ryzyka	<ul style="list-style-type: none"> deprywacja potrzeby kontaktu emocjonalnego z głównym opiekunem brak u dziecka i opiekuna poczucia bezpieczeństwa 	<ul style="list-style-type: none"> deprywacja potrzeby kontaktu z głównym opiekunem deprywacja potrzeby decydowania o sobie hiperstymulacja poznawcza 	<ul style="list-style-type: none"> szkolny model edukacji (nacisk na uczenie się wg zewnętrznego programu) infantylizacja edukacji deprywacja poznawcza / przeciążenie poznawcze

Źródło: opracowanie Anna I. Brzezińska i Magdalena Czub.

W świetle tak rozumianego wspierania rozwoju małych dzieci konieczne jest rozważenie charakteru i jakości środowiska tego rozwoju. Dziecko od początku życia „zanurzone” jest w najbliższym środowisku rodzinnym oraz środowisku specjalistów i instytucji wspierających, które łącznie tworzą system opieki i edukacji małych dzieci (ryc. 1).

Ryc. 1. Obszary działania systemu opieki i edukacji małego dziecka

(źródło: opracowanie własne)

System opieki i edukacji małych dzieci

Uchwalona 4 lutego 2011 roku przez Sejm RP *Ustawa o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3*¹³, regulująca funkcjonowanie żłobków oraz klubów dziecięcych, a także określająca zasady, zgodnie z którymi mogą być zatrudniane nianie oraz dzienni opiekunowie małych dzieci, stanowi wielkie wyzwanie dla psychologii i pedagogiki, gdyż wyłącza opiekę nad małymi dziećmi z gestii resortu zdrowia i kładzie nacisk na wczesną edukację dziecka oraz wspomaganie funkcjonowania jego rodziny jako podstawowego i najważniejszego w tym wczesnym okresie życia dziecka środowiska rozwoju. Konieczne i pilne jest więc opracowanie standardów opieki oraz edukacji małych dzieci, a także standardów szkolenia opiekunów, którzy będą zajmować się dziećmi w żłobkach, klubach dziecięcych, czy w różnych formach opieki domowej (nianie, opiekunki). Na plan pierwszy wysuwa się problem kształtowania gotowości i umiejętności opiekunów w zakresie optymalnego, z punktu widzenia potrzeb dziecka, stymulowania i wspierania jego rozwoju oraz umiejętności współpracy z jego rodziną, głównie z rodzicami.

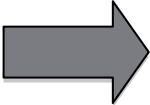
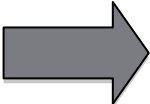
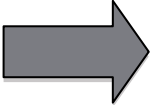
Priorytetowe jest znalezienie odpowiedzi, na poziomie organizacji systemu państwa, na pytanie: czy wspieranie rozwoju małego człowieka oznacza przede wszystkim dbanie o zaspokojenie jego podstawowych potrzeb, stwarzanie bezpiecznego środowiska rozwoju, czuwanie nad bezpieczeństwem, co wyraża się w troskliwej opiece, ochronie i pielęgnacji (dominacja ideologii romantycznego indywidualizmu w podejściu do wychowywania najmłodszego pokolenia), czy raczej jest związane z oddziaływaniami edukacyjnymi, czyli poszerzaniem wiedzy i rozwijaniem różnorodnych umiejętności poprzez kształtowanie, kierunkowanie i kontrolowanie (dominacja

¹³ DzU z 2011, nr 45, poz. 235.

ideologii transmisji kulturowej)¹⁴. Zgodnie z aktualną wiedzą, wspomaganie rozwoju małego dziecka oznacza zarówno zapewnienie mu opieki, poczucia bezpieczeństwa i bliskości opiekuna, jak i stymulujących oddziaływań edukacyjnych.

Tabela 2

Podstawowe elementy systemu wczesnej opieki i edukacji

Elementy systemu wczesnej opieki i edukacji		Pożądane efekty działań systemowych
Zdrowie <ul style="list-style-type: none"> • fizyczne • psychiczne, w tym emocjonalne • społeczne • monitoring rozwoju w każdej sferze 		<ul style="list-style-type: none"> • optymalny rozwój w kolejnych etapach • dobre zdrowie fizyczne • obniżenie poziomu problemów społecznych
Wsparcie rodzin <ul style="list-style-type: none"> • pomoc w zaspokajaniu potrzeb rodziny i wypełnianiu jej podstawowych funkcji • edukacja rodziców w kierunku wzmacniania świadomości kluczowych potrzeb dziecka • domowe wizyty specjalistów – wsparcie w sytuacjach choroby i kryzysu • wsparcie ekonomiczne – płatny urlop macierzyński, powrót na rynek pracy, zasiłki 		<ul style="list-style-type: none"> • dbająca o wszystkie aspekty rozwoju dziecka rodzina • zdolność do zaspokajania podstawowych potrzeb dziecka • zdolność do radzenia sobie z trudnościami w rozwoju dziecka na kolejnych etapach jego rozwoju
Wczesna edukacja <ul style="list-style-type: none"> • tworzenie warunków do aktywności dziecka w środowisku rodzinnym i instytucjonalnym, ukierunkowane na zaspokajanie jego podstawowych potrzeb • osłabianie/eliminowanie czynników ryzyka – wczesna interwencja • wyrównywanie szans rozwojowych /edukacyjnych – wzmacnianie zasobów dziecka 		<ul style="list-style-type: none"> • różnorodne, odpowiednie do okresu rozwoju i indywidualnych potrzeb dziecka doświadczenia edukacyjne • kształtowanie autonomicznej, wewnętrznej motywacji do nauki przez całe życie

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Early Experiences Matters, 2009¹⁵.

¹⁴ A.I. Brzezińska, *Spoleczna psychologia rozwoju*, Warszawa 2000.

¹⁵ *Early Experiences Matters. A Guide to Improved Policies for Infants and Toddlers, Zero to Three*, National Center for Infants and Families, 2009.

Edukacja nie jest związana tylko z wiekiem szkolnym ani ograniczona jedynie do instytucji edukacyjnych. Pierwszymi najdłużej i najsilniej oddziałującymi na małego człowieka nauczycielami są jego rodzice/najbliżsi opiekunowie, a podstawową szkołą życia i różnych umiejętności w nim przydatnych – dom i najbliższe otoczenie. Edukacja to proces rozpoczynający się od początku życia (o wiele wcześniej niż człowiek rozpoczyna edukację formalną), wspierany przez wiele różnorodnych doświadczeń, pozornie nie mających związku z nauczaniem. Tworzenie gotowości dziecka do korzystania z oferty edukacyjnej wymaga zaspokojenia jego podstawowych potrzeb, w którym to procesie uczestniczą różne elementy systemu państwa (opieka zdrowotna i socjalna, rozwiązania legislacyjne, organizacja oświaty itp.) (tab. 2).

Wyzwania dla systemu

Wobec znaczenia jakości wczesnych doświadczeń dla całego procesu rozwoju, system edukacji staje przed szeregiem priorytetowych wyzwań, z których najważniejszymi zdają się być:

1. Podnoszenie świadomości wagi wczesnego dzieciństwa dla przebiegu całego dalszego życia jednostki, polegające z jednej strony na zwiększaniu świadomości rodziców i specjalistów, a z drugiej – na przekonywaniu decydentów, iż jest to obszar wart inwestowania znacznych środków, które przyniosą zarówno krótko-, jak i długofalowe pozytywne i społecznie pożądane efekty¹⁶.

2. Propagowanie wiedzy na temat podstawowych potrzeb rozwojowych, w kontekście zdobywania wiedzy i umiejętności na każdym etapie życia (*Long Life Learning*) oraz prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie.

3. Rozwijanie wiedzy teoretycznej i empirycznej, wskazującej kierunki najskuteczniejszego wspierania rozwoju małych dzieci zarówno w środowisku rodzinnym, jak i pozarodzinnym. Dotychczasowe poszukiwania w tym obszarze prowadzone są zwykle w kontekście opozycji „opieka vs edukacja”. Badacze koncentrujący się na efektywności wczesnej edukacji pomijają często kwestię jakości opieki nad niemowlęciem i małym dzieckiem, nie traktując tego jako doświadczenia mającego ścisły związek z uczeniem. Podobnie badacze analizujący wpływ wczesnych doświadczeń związanych

¹⁶ A.I. Brzezińska, M. Czub, T. Czub, *Krótko- i długofalowe korzyści wczesnej opieki nad dzieckiem i edukacji*, Polityka Społeczna, 2012, 1; numer tematyczny – *Polityka edukacyjna: wyzwania i szanse*, s. 19-23.

z jakością opieki (przywiązania, wrażliwości macierzyńskiej / opiekuńczej) pomijają często element wczesnej edukacji. W obu tych obszarach od kilkudziesięciu lat prowadzone są intensywne badania, nakierowane na znalezienie zasadniczych dla rozwoju czynników wspierających i czynników ryzyka¹⁷. Jednym z wyzwań stojących przed badaczami i twórcami polityki społecznej jest więc metaanaliza dotychczasowych rezultatów badań, umożliwiająca wyciągnięcie wniosków nakierowanych na kreowanie zintegrowanej polityki „opiekuńczo-edukacyjnej”.

Na obecnym etapie funkcjonowania systemu państwa, poza wymienionymi wyżej głównymi wyzwaniami stojącymi przed organizatorami życia społecznego, obserwujemy wiele barier na drodze do uzyskania zadowalającej efektywności działań podejmowanych wobec małych dzieci i ich rodzin oraz specjalistów stawiających przed państwem kolejne wyzwania. Bariery te oraz wynikające z nich wyzwania prezentuje szczegółowo tabela 3.

Tabela 3

Barieri i wyzwania na drodze rozwoju systemu opieki i edukacji małych dzieci w Polsce

Bariera	Znaczenie	Wyzwania dla systemu opieki i edukacji
Zbyt mała uwaga na dzieci i brak wystarczającej wiedzy na temat potrzeb i procesu ich rozwoju	Niska świadomość społeczna znaczenia pierwszych miesięcy i lat życia dla przebiegu rozwoju w całym okresie dzieciństwa i dalszym życiu	<ul style="list-style-type: none"> • podnoszenie świadomości rodziców, dalszych członków rodziny, opiekunów, nauczycieli, a także przedstawicieli administracji rządowej i samorządowej poprzez broszury, informatory, kampanie społeczne, programy edukacyjne • rozpowszechnianie wiedzy na temat rozwoju dziecka wśród wszystkich grup, osób, które mają kontakt z małymi dziećmi i działają na ich rzecz ze szczególnym naciskiem na potrzeby rozwojowe najmłodszych dzieci (0-3 r.ż.) • uczenie poprzez działanie, zaangażowanie, np. poprzez cykle warsztatów dla rodziców i opiekunów rozwijających umiejętności wychowawcze, szeroka oferta zajęć dla dzieci z udziałem rodziców • podnoszenie kwalifikacji profesjonalistów do pracy z małymi dziećmi • dostarczanie wsparcia merytorycznego dla położnych (szkolenia, materiały informacyjne) • opracowywanie, adaptowanie i rozpowszechnianie narzędzi diagnostycznych do diagnozowania umiejętności i deficytów dzieci oraz jakości środowiska ich rozwoju

¹⁷ Por. M. Puma et al., *Third Grade*; L.A. Sroufe et al., *The Development of the Person*.

<p>Niedocenia- nie znacze- nia jakości opieki i edukacji małych dzieci</p>	<p>Skoncentrowanie władz lokalnych na inwestycjach infrastrukturalnych, brak różnego typu form wczesnej edukacji, traktowanie istniejących jako koszt a nie inwestycja w budowanie kapitału ludzkiego, bierność rodziców, którzy nie domagają się działań na rzecz własnych dzieci, nie artykułują potrzeb, przekazują odpowiedzialność za dziecko instytucjom, zagubienie początkujących rodziców</p>	<ul style="list-style-type: none"> • angażowanie rodziców we współorganizowanie zajęć dla ich dzieci, pozyskanie ich jako sojuszników zmian • budowanie poczucia sprawstwa u rodziców, by mieli przekonanie, że ich głos w sprawach dzieci ma znaczenie • przekazanie rodzicom argumentów (analizy, przykłady, kalkulacje), by mogli je prezentować decydentom na różnych szczeblach władzy
<p>Ograniczenia dostępu i selektywność ofert</p>	<p>Niewystarczająca w stosunku do potrzeb oferta różnego typu form wczesnej edukacji, brak placówek, brak wystarczających środków finansowych, wysokie koszty zajęć ograniczające dostęp najuboższym, utrudniony dostęp dzieci z rodzin wykluczonych społecznie do form wczesnej edukacji powoduje, że dzieci z najtrudniejszych środowisk najrzadziej korzystają z różnych form edukacji małych dzieci, interwencyjny, a nie wspierający system pomocy rodzinie, brak oferty dostępnej dla dzieci z ograniczeniami sprawności, nieuczestniczenie tych dzieci w życiu społeczności lokalnej</p>	<ul style="list-style-type: none"> • zwiększanie różnorodności oferty • tworzenie nowych placówek • pomoc w pozyskaniu środków na udział w zajęciach rodzin najuboższych • przekonywanie decydentów, że koszty poniesione na edukację najmłodszych dzieci z najtrudniejszych środowisk są mniejsze niż późniejsze związane z przeciwdziałaniem trudnościom w procesie uczenia się na etapie edukacji szkolnej • ułatwianie kontaktu z instytucjami rodzinom z grup wykluczonych społecznie poprzez indywidualny, personalny kontakt • stwarzanie warunków do uczestnictwa dzieci z ograniczeniami sprawności w lokalnych wydarzeniach, imprezach • pozyskiwanie jako sojuszników rodziców dzieci z ograniczeniami sprawności

<p>Małe zaangażowanie ojców w proces opieki i edukacji dziecka oraz wychowywanie się dziecka w rodzinie nuklearnej</p>	<p>Zawężenie pola doświadczeń dziecka, ograniczenie możliwości uczenia się poprzez kontakt z różnymi osobami</p>	<ul style="list-style-type: none"> • angażowanie ojców poprzez zapraszanie (razem z matkami dzieci bądź nie) do udziału w zajęciach dla dzieci, opracowanie warsztatów/programów skierowanych do ojców i dotyczących ich roli w wychowaniu dzieci • organizowanie alternatywnych form opieki i edukacji, które pozwolą rodzicom na godzenie obowiązków opiekuńczych z pracą, a dzieciom na rozwijanie umiejętności społecznych
<p>Brak otwartości i współpracy, aspołeczność instytucji wspierających rodzinę</p>	<p>Zamknięcie szkół, bibliotek, ośrodków kultury, pomocy społecznej, świetlic i innych instytucji, które mogą mieć wpływ na rozwój dziecka na siebie nawzajem oraz na różne grupy społeczne, niepartnerskie relacje między rodzicami a przedstawicielami instytucji opiekuńczo-edukacyjnych, trudności w wymianie informacji na temat sytuacji dzieci między instytucjami</p>	<ul style="list-style-type: none"> • otwieranie instytucji na małe dzieci – rozszerzanie oferty instytucji dla najmłodszych • wspólne tworzenie długofalowych strategii rozwoju edukacji w gminie z uwzględnieniem potrzeb najmłodszych we współpracy z lokalnymi instytucjami, organizacjami pozarządowymi oraz rodzicami • tworzenie mechanizmów zachęcających do zbierania i udostępniania informacji, zwłaszcza pomiędzy instytucjami gminnymi a organizacjami pozarządowymi
<p>Brak kryteriów oceny jakości opieki i edukacji dla małych dzieci</p>	<p>Utrudnia rodzicielskie wybory w sprawach dzieci, a organom prowadzącym świadome i celowe zarządzanie systemem opieki i edukacji małych dzieci obniża motywację do podnoszenia jakości pracy</p>	<ul style="list-style-type: none"> • zachęcanie do publicznej dyskusji o priorytetach w wysokiej jakości opiece i dobrej edukacji (publikacje, debaty) • wskazywanie na szerokie i zróżnicowane pole oddziaływań edukacyjnych daleko wykraczające poza dydaktykę (funkcja dydaktyczna, wychowawcza i opiekuńcza)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Giza, M. Wiśnicka, *Edukacja małych dzieci – standardy, bariery, szanse*, [w:] *Edukacja małych dzieci. Standardy, bariery, szanse. Raport*, red. A. Giza, Warszawa 2010¹⁸.

¹⁸ A. Giza, M. Wiśnicka, *Edukacja małych dzieci – standardy, bariery, szanse*, [w:] *Edukacja małych dzieci. Standardy, bariery, szanse. Raport*, red. A. Giza, Warszawa 2010.

Jak wynika z tabeli 3, wymagania, jakimi należy się kierować organizując system opieki i edukacji pozarodzinnej dla dzieci poniżej trzeciego roku życia, ogniskują się wokół: 1) dostępności, 2) elastyczności/różnorodności oraz 3) jakości ofert.

Najbardziej pilne wydaje się zadbanie o zwiększanie dostępności oferty¹⁹, aby minimalizować ograniczający wpływ zamożności rodziny oraz miejsca zamieszkania (tereny wiejskie *vs* miejskie) na możliwość skorzystania z oferty, aby rodzice mieli możliwość wybrania i uczestniczenia w takiej formie, która jest dopasowana do potrzeb ich rodziny, a przede wszystkim rozwojowych potrzeb małego dziecka, które się w tej rodzinie wychowuje.

Kolejnym wyzwaniem jest poszukiwanie sposobów na poszerzanie i wzbogacanie różnorodności ofert, w tym form zajęć dla dzieci, rodziców i opiekunów, dostosowanych do specyficznych potrzeb najmłodszych oraz swoistej sytuacji, w której znajduje się dana rodzina. Obniżanie wieku przedszkolnego i przyjmowanie do przedszkoli dwulatków nie może stanowić adekwatnej odpowiedzi na to wyzwanie, bowiem specyfika procesów rozwojowych okresu wczesnego dzieciństwa jest odmienna od okresu przedszkolnego²⁰. A każdy etap rozwoju psychospołecznego cechuje się odmiennym sposobem uczenia się, poznawania świata i podejmowania w nim działalności.

Kolejny obszar to dbanie o wysoką jakość oferty dla najmłodszych, aby formy opieki i edukacji nie stanowiły tylko komfortowej „przechowalni” dla dzieci na czas pracy rodziców, ale by były to miejsca wspierania ich rozwoju. W przypadku dzieci do 3. roku życia, wysoka jakość związana jest między innymi z szerokim, aktywnym uczestnictwem rodziców/opiekunów na każdym etapie: począwszy od projektowania, poprzez realizację, do ewaluacji zajęć dla dzieci. Wymaga to od przedstawicieli instytucji opiekuńczo-edukacyjnych traktowania rodziców/opiekunów jako partnerów, którzy są ekspertami od swoich dzieci, a nie tylko ich „dostarczycielami”, czyli osobami oddającymi dziecko pod opiekę. Zatem, podstawowe wyzwanie zasadza się na angażowaniu rodziców w system opieki i edukacji, poszukiwaniu różnych form i obszarów rodzicielskiego zaangażowania, upodmiotawianiu rodziców oraz przeciwdziałaniu ich wykluczeniu z systemu instytucjonalnej opieki i edukacji. Opracowanie kryteriów oceny jakości opieki i edukacji dla najmłodszych pozwoli

¹⁹ M. Czub i in., *Wczesna edukacja i opieka nad dzieckiem*, s. 24-27.

²⁰ A.I. Brzezińska, K. Appelt, B. Ziółkowska, *Psychologia rozwoju człowieka*, s. 95-292.

rodzicom/opiekunom na dokonanie wartościowego wyboru ze względu na dobro dziecka, a nie kierowanie się pozorną atrakcyjnością, oryginalnością oferty, czy też modą.

Podsumowanie

Raport *Polska 2030*²¹, określający wyzwania dla polityki państwa w związku ze zmianami społeczno-ekonomicznymi obecnych czasów, podkreśla, iż podstawę dla wszystkich obszarów rozwoju tworzy dobry system edukacyjny, który winien być nastawiony na dostępność i wyrównywanie szans oraz na wyławianie liderów innowacyjności i kreatywności. Obydwa cele wiążą się z postulatem upowszechniania w Polsce wczesnej edukacji. Powyższa analiza wskazuje, iż postulat ten winien być rozumiany szeroko, traktując jakoś opieki i edukacji jako jeden proces dotyczący zaspokajania podstawowych potrzeb jednostki i kształtowania wewnętrznej motywacji do uczestniczenia w życiu społecznym i zawodowym (*Long Life Learning*).

Wysokiej jakości opieka nad małym dzieckiem i wczesna edukacja, zarówno w krótkiej jak i dłuższej perspektywie, przynoszą wymierne korzyści jednostkowe i społeczne. Jednostce w kolejnych latach życia zapewniają coraz większą samodzielność w zaspokajaniu potrzeb i lepsze samopoczucie, pomagają rozwijać szereg zdolności samoregulacyjnych. Zdolności samoregulacyjne mają zasadnicze znaczenie nie tylko dla rozwoju osobowości dziecka, lecz także dla ukształtowania jego fizycznej samodzielności i poczucia autonomii, gotowości szkolnej w wymiarze poznawczym i społecznym oraz dla poziomu jego przyszłych osiągnięć edukacyjnych, zawodowych i życiowych²².

Dobrej jakości wczesna opieka i edukacja warunkują też lepsze efekty kształcenia na wszystkich poziomach edukacji oraz dają większe szanse odniesienia sukcesu na rynku pracy (znalezienie i utrzymanie pracy) oraz sukcesu życiowego. W odniesieniu do społeczeństwa zmniejszają zakres problemów zdrowotnych i społecznych, także związanych z rynkiem pracy, a co za tym idzie – obniżają koszty państwa związane z kompensowaniem deficytów edukacyjnych, opieką społeczną, rozwiązywaniem problemów zdrowotnych, czy pracą wymiaru sprawiedliwości²³ (tab. 4).

---

²¹ M. Boni (red.), *Polska 2030. Zadania rozwojowe*, Warszawa 2009.

²² A.I. Brzezińska, A. Nowotnik, *Funkcje wykonawcze a osiągnięcia szkolne dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, Edukacja, 2012, 1, s. 61-74.

²³ A.I. Brzezińska, M. Czub, T. Czub, *Krótko- i długofalowe korzyści*, s. 19-23.

Tabela 4

Korzyści z wysokiej jakości systemu wczesnej opieki i edukacji

Dla dziecka	Dla rodziny	Dla społeczeństwa
<ul style="list-style-type: none"> • rozwój umiejętności społeczno-emocjonalnych, które są związane z uczeniem się i wchodzeniem w relacje społeczne z innymi ludźmi • wzrost zdolności adaptacji do nowych warunków • rozwój ciekawości świata, kreatywności i samodzielności • wzrost wiedzy na temat otaczającego świata i większa różnorodność doświadczeń • łatwiejsza adaptacja do przedszkola, lepszy start edukacyjny • rzadsze powtarzanie klasy, rozwój umiejętności szkolnych związanych z językiem, czytaniem, pisanie, matematyką 	<ul style="list-style-type: none"> • wzrost wiedzy i umiejętności w zaspokajaniu rozwojowych potrzeb dzieci • wyższe kompetencje rodzicielskie, wyższe poczucie kompetencji • łatwiejsze godzenie ról rodzinnych i zawodowych • niższy poziom przemocy w rodzinie, mniejszy zakres korzystania z pomocy społecznej 	<ul style="list-style-type: none"> • rozwój kapitału ludzkiego • poprawa wskaźników demograficznych • wzrost gospodarczy • więcej osób kontynuujących naukę przez dłuższy czas (wyższy poziom edukacji wyrażony w latach edukacji) • więcej osób wykwalifikowanych, łatwiej znajdujących pracę i odprowadzających podatki • mniejszy zakres edukacji specjalnej, niższe koszty na edukację specjalną • niższe koszty pomocy społecznej, opieki medycznej, interwencji policji, pracy sądów • zwiększenie społecznych i ekonomicznych szans grup defaworyzowanych, a tym samym całego społeczeństwa

Źródło: opracowanie własne.

BIBLIOGRAFIA

- Ainsworth M., Blehar M., Waters E., Wall S., *Patterns of attachment*, LEA, New Jersey 1978.
- Belfield C.R., Nores M., Barnett S., Schweinhart L., *The High / Scope Perry Preschool Program. Cost-benefit analysis using data from age-40 followup*, *The Journal of Human Resources*, 2006, 41 (1).
- Boni M. (red.), *Polska 2030. Zadania rozwojowe*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2009.
- Bretherton I., Munholland K., *Internal Working Models in Attachment Relationships: A Construct Revisited*, [in:] *Handbook of attachment. Theory, research and clinical application*, eds J. Cassidy, Ph.R. Shaver, The Guilford Press, New York 1999.
- Brzezińska A.I., Appelt K., Ziółkowska B., *Psychologia rozwoju człowieka*, [w:] *Psychologia: Podręcznik akademicki*, tom 2, red. J. Strelau, D. Doliński, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2010.

- Brzezińska A.I., Czub M., Czub T., *Krótko- i długofalowe korzyści wczesnej opieki nad dzieckiem i edukacji*, Polityka Społeczna, 2012, 1; numer tematyczny – *Polityka edukacyjna: wyzwania i szanse*.
- Brzezińska A.I., Czub M., *Wczesna opieka i edukacja dzieci w Polsce w kontekście europejskim*, Polityka Społeczna, 2012, 1; numer tematyczny – *Polityka edukacyjna: wyzwania i szanse*.
- Brzezińska A.I., Nowotnik A., *Funkcje wykonawcze a osiągnięcia szkolne dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym*, Edukacja, 2012, 1.
- Brzezińska A.I., *Społeczna psychologia rozwoju*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000.
- Czub M., *Wiek niemowlęcy. Jak rozpoznać potencjał dziecka?* [w:] *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, red. A. Brzezińska, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Czub M., *Znaczenie wczesnych więzi społecznych dla emocjonalnego rozwoju dziecka*, Forum Oświatowe, 2003, 2 (29).
- Czub M., Brzezińska A.I., Czub T., Appelt K., *Wczesna edukacja i opieka nad dzieckiem jako wyzwanie dla polityki społecznej i oświatowej*, Polityka Społeczna, 2012, 1; numer tematyczny – *Polityka edukacyjna: wyzwania i szanse*.
- Early Experiences Matters. A Guide to Improved Policies for Infants and Toddlers, Zero to Three*, National Center for Infants and Families, 2009.
- Giza A., Wiśnicka M., *Edukacja małych dzieci – standardy, bariery, szanse*, [w:] *Edukacja małych dzieci. Standardy, bariery, szanse. Raport*, red. A. Giza, Fundacja Rozwoju Dzieci im. Jana Amosa Komeńskiego, Warszawa 2010.
- Puma M., Bell S., Cook R., Heid C., Broene P., Jenkins F., Mashburn A., Downer J., *Third Grade Follow-up to the Head Start Impact Study Final Report*, OPRE Report 2012-45, Washington DC 2012: Office of Planning, Research and Evaluation, Administration for Children and Families, U.S. Department of Health and Human Services.
- Rorty R., *Edukacja i wyzwanie postnowoczesności*, [w:] *Spory o edukację. Dylematy i kontrowersje we współczesnych pedagogiach*, red. Z. Kwieciński, L. Witkowski, Wydawnictwo Edytor, Warszawa – Toruń 1993.
- Ryan R.M., Deci E.L., *Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being*, *American Psychologist*, 2000, 55.
- Salonen P., Leopla J., Vauras M., *Scaffolding interaction in parent-child dyads: multimodal analysis of parental scaffolding with task and non-task oriented children*, *European Journal of Psychology of Education*, 2007, 22 (1).
- Shaffer H.R., *Psychologia dziecka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Sroufe L.A., Egeland B., Carlson E.A., Collins W.A., *The Development of the Person. The Minnesota Study of Risk and Adaptation from Birth to Adulthood*, The Guilford Press, New York 2005.